

**AKTIVITI KEUSAHAWANAN DI KALANGAN IBU TUNGGAL DI NEGERI
JOHOR: KAJIAN TERHADAP FAKTOR PENGLIBATAN DAN KEJAYAAN
DALAM BIDANG PERNIAGAAN**

**AZLAH BIN MD ALI
HISHAMUDDIN BIN MD. SOM
SITI MARIAM BT. BUJANG
THUAIBAH @ SUAIBAH BT. ABU BAKAR
suaibah@yahoo.com**

Fakulti Pengurusan dan Pembangunan Sumber Manusia
Universiti Teknologi Malaysia

Abstrak

Bidang keusahawanan merupakan suatu bidang yang mencabar tetapi menguntungkan dari segi pendapatan. Jika dahulu bidang ini lebih banyak dipelopori oleh kaum lelaki berbanding dengan kaum wanita, namun keadaan ini telah berubah selaras dengan perubahan arus zaman apabila lebih ramai kaum wanita mula menyahut cabaran dengan melibatkan diri dalam dunia perniagaan pada masa kini. Tidak ketinggalan golongan ibu tunggal juga turut mengejar peluang yang ada dalam bidang keusahawanan ini. Ibu tunggal merupakan wanita-wanita yang terpaksa hidup sendirian tanpa suami. Keadaan hidup yang bersendirian tanpa suami dan ditambah lagi dengan tanggungjawab untuk menyara keluarga menyebabkan mereka terpaksa mencari pekerjaan dan sesetengahnya menjalankan perniagaan secara kecil-kecilan bagi memperolehi pendapatan. Dorongan dan motivasi ibu tunggal ini untuk memberanikan diri menceburi bidang perniagaan merupakan suatu perkara yang perlu dikagumi dan dipuji. Untuk itu satu kajian telah dibuat bagi mengkaji aktiviti keusahawanan di kalangan ibu tunggal di negeri Johor. Aspek-aspek yang menjadi fokus kajian ialah melihat profil perniagaan ibu tunggal, faktor-faktor yang mempengaruhi penglibatan dan kejayaan ibu tunggal dalam bidang perniagaan. Kajian ini melibatkan 75 orang ibu tunggal yang berdaftar dengan Persatuan Ibu Tunggal Negeri Johor yang terlibat dalam aktiviti keusahawanan. Hasil dapatan kajian menunjukkan kebanyakan usahawan ibu tunggal menceburi bidang perusahaan makanan dan minuman serta perusahaan yang berasaskan kain. Majoriti ibu tunggal menyatakan bahawa penglibatan mereka dalam bidang keusahawanan adalah sebagai punca pendapatan selain faktor minat dan faktor kerja sampingan.

Pengenalan

Wanita merupakan golongan istimewa yang telah diciptakan oleh Tuhan untuk mewarnai kehidupan di muka bumi ini. Sudah menjadi lumrah alam sejak azali, tempat wanita adalah di sisi lelaki dan jika disingkap kembali sejarah penciptaan manusia juga kita akan mendapati bahawa terciptanya seorang wanita adalah daripada tulang rusuk seorang lelaki yang bernama Adam. Namun tidak bermakna wanita tidak mempunyai hak yang sama seperti seorang lelaki dalam menjalani kehidupan. Sebaliknya Islam begitu mengiktiraf dan meletakkan martabat seorang wanita pada kedudukan yang begitu tinggi.

Justeru dalam melayari kehidupan di alam fana ini, golongan lelaki dan wanita saling memerlukan di antara satu sama lain. Tiba masanya setiap insan sama ada lelaki atau wanita akan menempuh alam perkahwinan yang merupakan satu ikatan murni yang menghalalkan

hubungan di antara lelaki dan wanita. Namun tidak semua perkahwinan mampu bertahan lama. Liku-liku dan gelora rumah tangga begitu mencabar dan harus ditangani dengan penuh kebijaksanaan oleh setiap pasangan suami isteri. Walau bagaimanapun, segala ketentuan adalah di tangan Tuhan. Kita hanya merancang, Tuhan yang menentukan segala-galanya.

Ikatan perkahwinan yang tersimpul rapi boleh terputus di tengah jalan lantaran tiadanya persefahaman dalam melayari bahtera kehidupan berumah tangga atau pun berlakunya kematian sama ada suami atau isteri. Dalam masyarakat Malaysia, golongan wanita yang telah berpisah atau kematian suami dikenali sebagai janda, balu atau pun ibu tunggal. Namun istilah yang akan digunakan dalam kajian ini adalah ibu tunggal.

Lazimnya, banyak liku-liku dan cabaran yang dihadapi oleh golongan ibu tunggal dalam meneruskan kehidupan mereka selepas ketiadaan suami di sisi. Apatah lagi bagi mereka yang perlu menanggung anak-anak yang masih kecil dan tidak mempunyai pekerjaan sebelum ini. Kita banyak mendengar kisah sebegini dan sering dipaparkan oleh media cetak dan media massa tetapi sejauh manakah kesedaran masyarakat dalam menghulurkan bantuan kepada golongan istimewa ini. Sebaliknya apa yang berlaku sekarang, masyarakat sering memberikan pandangan yang sinis dengan pelbagai tanggapan negatif kepada golongan ibu tunggal (Noorzila, 1997).

Ibu tunggal merupakan ketua keluarga yang terpaksa bekerja keras dan berusaha setiap hari untuk mendapatkan sumber pendapatan bagi menyara keluarga. Penglibatan mereka dalam bidang keusahawanan adalah semata-mata untuk menyara kehidupan keluarga. Namun ramai di kalangan mereka tidak mampu mencapai kejayaan yang boleh dibanggakan dalam perniagaan. Selain itu, mereka juga sering menghadapi pelbagai masalah ketika ingin memulakan perniagaan dan semasa mengendalikan perniagaan.

Kementerian Pembangunan Wanita dan Keluarga telah memberikan perhatian utama kepada usaha peningkatan ilmu di kalangan wanita pelbagai peringkat umur dan sektor. Ini termasuk literasi dalam teknologi maklumat dan komunikasi (ICT). Kementerian juga berusaha meningkatkan pengetahuan wanita tentang undang-undang, peluang keusahawanan dan pembangunan keluarga, termasuk perkahwinan dan keibubapaan. Satu Panel Sokongan Ekonomi di bawah Program Ibu Tunggal Waja telah ditubuhkan untuk memastikan ibu-ibu tunggal mendapat latihan, khidmat nasihat dan bantuan untuk menjalankan perniagaan atau pun untuk mendapatkan pekerjaan. Untuk melatih wanita mendapatkan kemahiran dalam bidang perniagaan, usaha akan dijalankan oleh Jawatankuasa Perunding Hal Ehwal Wanita di peringkat negara dengan kerjasama pertubuhan-pertubuhan wanita (Belanjawan 2000, 1999).

Tabung Usahawan Wanita telah diwujudkan pada tahun 1998 dengan peruntukan sebanyak RM10 juta untuk meningkatkan kadar penglibatan wanita dalam perniagaan. Sejumlah 12 projek yang bernilai RM9.5 juta telah diluluskan di bawah tabung ini. Melalui Tabung Usahawan Kecil pula, sejumlah 6,000 usahawan wanita telah mendapat pinjaman yang berjumlah RM65 juta (RMK7, 1996–2000).

Walaupun pelbagai kemudahan dan bantuan telah diberikan dalam bentuk kewangan dan kemudahan peralatan namun bilangan usahawan bumiputera termasuk ibu tunggal yang gagal dalam bidang perniagaan masih tinggi (Usahawan Sukses, Julai-Ogos 2001). Keadaan ini dilihat oleh Datuk Seri Abdullah Ahmad Badawi berpunca daripada sikap terlalu bergantung kepada kerajaan. Menurut beliau usahawan yang berjaya dan berdaya saing di alaf baru perlu mengikis budaya subsidi dan jangan terlalu bergantung kepada kerajaan. Menurut beliau lagi,

bantuan kerajaan bukanlah jaminan terhadap kejayaan seseorang usahawan sebaliknya sikap dan nilai diri merupakan faktor utama yang menyumbang kepada kejayaan (Usahawan Sukses, Mei-Jun 2000).

Usaha kerajaan yang semakin rancak untuk melahir dan memajukan usahawan khususnya kaum bumiputera di negara ini telah mendorong pengkaji untuk menjalankan kajian yang menjurus kepada bidang keusahawanan. Melihat kepada peningkatan yang menggalakkan dalam jumlah wanita khususnya golongan ibu tunggal dalam bidang keusahawanan, maka pengkaji cuba mengkhususkan kajian ini terhadap aktiviti keusahawanan di kalangan ibu tunggal. Kajian ini bertujuan mengenal pasti profil perniagaan ibu tunggal di negeri Johor, mengenal pasti persepsi responden terhadap tahap penglibatan ibu tunggal dalam bidang keusahawanan di negeri Johor, mengenal pasti persepsi responden terhadap tahap kejayaan ibu tunggal dalam bidang keusahawanan di negeri Johor dan melihat hubungan antara faktor penglibatan dengan kejayaan ibu tunggal dalam bidang perniagaan.

Kajian Literatur

Usahawan merupakan satu kumpulan individu yang mampu mempamerkan tahap keyakinan yang tinggi dalam membuat keputusan (Teal dan Carrol, 1999). Menurut Kuehl dan Lambing (2000), perkataan *Entrepreneur* berasal daripada bahasa Perancis yang bermaksud 'perantara' dan 'pembekal'. Usahawan dilihat sebagai perantara bagi pembekal dan pelanggan di samping menjadi pegambil risiko untuk berjaya dalam perusahaannya.

Moha Asri (1999), mendefinisikan usahawan sebagai golongan yang bekerja kuat, mempunyai idea-idea baru, mempunyai daya cipta dan kreativiti yang tinggi, sanggup menghadapi risiko kehilangan harta benda dan berusaha meningkatkan operasi perniagaan mereka. Definisi di atas adalah hampir sama dengan apa yang telah dinyatakan oleh Zaidatol dan Habibah (1997). Menurut mereka usahawan merupakan seorang yang memulakan, memiliki dan mengurus perniagaannya sendiri serta sanggup menanggung risiko perniagaan. Selain itu, usahawan juga dikenali sebagai seorang yang inginkan kebebasan dalam perniagaan, membuat keputusan sendiri dan seterusnya ingin berjaya atas usaha sendiri.

Khairuddin (1996) pula mendefinisikan usahawan sebagai usahawan sebagai seorang individu yang merancang, menerajui dan mengurus sebuah perniagaan atau perusahaan. Beliau juga menyatakan usahawan merupakan seorang individu yang berorientasikan tindakan, bersifat kreatif, inovatif, bercita-cita tinggi dan mempunyai wawasan. Zimmerer dan Sacrborough (1998) menyatakan bahawa usahawan yang berjaya perlu memiliki kriteria seperti berinisiatif, berketrampilan, bertindak terhadap peluang yang wujud, berorientasikan kecekapan, prihatin, merancang, mengawal, komited, dan menjalinkan hubungan perniagaan yang baik.

Kajian Hamidin (1999) tentang faktor-faktor kejayaan pengusaha industri kecil dan sederhana (IKS) bumiputera dalam pemprosesan makanan di negeri Johor memfokuskan tentang sejauhmana kecekapan pengusaha-pengusaha IKS bumiputera yang berjaya dalam menguruskan perniagaan mereka khususnya dalam pemprosesan makanan di negeri Johor. Hasil kajian mendapati bahawa majoriti pengusaha tersebut mempunyai tahap kecekapan yang tinggi dalam menguruskan organisasi perniagaan mereka. Pengusaha dapat menjalankan fungsi pengurusan, perancangan, pengorganisasian, pengawalan dan kepimpinan yang cekap. Dengan kecekapan yang ada, mereka telah dapat menguruskan perniagaan dengan teratur dan berjaya.

Salmah (2003) menjalankan kajian yang bertajuk 'kemampuan usahawan bumiputera mengembangkan perniagaan di bandar Seremban, Negeri Sembilan. Objektif kajian adalah untuk mengkaji faktor ilmu pengetahuan, sikap, etika perniagaan, persaingan dan modal dalam mempengaruhi usahawan bumiputera untuk mengembangkan perniagaan dalam kawasan bandar. Hasil kajian mendapati faktor sikap dan etika perniagaan berada di tahap yang tinggi dalam mempengaruhi usahawan bumiputera mengembangkan perniagaan diikuti dengan faktor ilmu pengetahuan, persaingan dan modal. Walau bagaimanapun sikap merupakan faktor yang paling mempengaruhi dengan min 4.057.

Dalam konteks kajian ini, usahawan merujuk kepada ibu tunggal yang melibatkan diri dalam apa jua bidang perniagaan dan menggunakan kreativiti mereka dalam menjayakan perniagaan tersebut. Untuk menjadi usahawan, seseorang itu haruslah memiliki beberapa ciri-ciri tertentu yang dapat mendorong mereka untuk menerokai bidang keusahawanan seperti mempunyai daya usaha untuk menceburi dunia perniagaan dan sanggup mengambil risiko. Usahawan dalam kajian ini juga harus mempunyai ciri-ciri seorang usahawan seperti nilai, personaliti dan motivasi pencapaian yang menggambarkan diri mereka sebagai seorang pengusaha.

Ibu Tunggal

Menurut Rohaty Mohd Majzud dan Muhammad Rais (1999), seseorang wanita itu ditafsirkan sebagai ibu tunggal apabila kematian suami dan terpaksa meneruskan tugas membesarkan anak-anak atau seorang wanita yang telah bercerai dengan suaminya serta telah diberikan hak penjagaan ke atas anak-anaknya atau pun seorang wanita yang digantung tidak bertali kerana tidak diberi nafkah oleh suaminya atau pun seorang wanita yang dalam proses perceraian (yang mungkin akan mengambil masa yang panjang) dan anak-anaknya masih berada di bawah jagaannya pada waktu ini.

Ibu tunggal merujuk kepada seorang ibu yang mana suaminya tinggal berasingan dan tidak boleh memainkan peranan aktif sebagai bapa dalam keluarga atau suaminya uzur dan tidak boleh membantu membesarkan anak-anaknya serta memerlukan penjagaan rapi atau pun seorang ibu yang diberi tugas membesarkan anak orang lain tanpa pertolongan suami.

Reka Bentuk dan Metodologi Kajian

Kajian ini merupakan kajian lapangan yang bertujuan untuk melihat aktiviti keusahawanan di kalangan ibu tunggal di negeri Johor. Reka bentuk kajian yang dipilih ialah kajian tinjauan. Terdapat dua jenis kaedah pengumpulan data iaitu data primer dan data sekunder. Data primer diperoleh daripada ibu-ibu tunggal yang terlibat dalam aktiviti keusahawanan melalui borang soal selidik yang digunakan sebagai instrumen utama kajian di samping kaedah temu bual.

Populasi dan Sampel Kajian

Sampel kajian terdiri daripada kaum ibu tunggal yang terlibat dalam aktiviti keusahawanan. Kajian ini hanya melibatkan ibu tunggal kaum Melayu yang terlibat dalam perniagaan dan berdaftar dengan Persatuan Ibu Tunggal Negeri Johor (C.A.R.E). Kesemua sampel ibu tunggal ini merupakan ketua isi rumah sama ada kerana bercerai atau kematian suami. Penentuan saiz sampel bagi kajian ini menggunakan kaedah persampelan secara rawak mudah. Berdasarkan kaedah persampelan tersebut, seramai 75 orang ibu tunggal telah dipilih

sebagai sampel kajian. Pemilihan sampel dibuat berdasarkan pembahagian mengikut daerah seperti yang ditunjukkan dalam Jadual 1.

Jadual 1: Jumlah Dan Peratusan Sampel Mengikut Daerah

Daerah	Jumlah	Peratusan
Johor Bahru	40	30
Pontian	20	15
Batu Pahat	20	15
Muar	20	15
Jumlah Keseluruhan	100	75

Reka bentuk Soal Selidik

Bahagian A :

Bahagian ini bertujuan untuk mengumpul maklumat berkaitan latar belakang responden. Sebanyak lapan soalan dikemukakan kepada responden merangkumi umur, tahap pendidikan, latar belakang keluarga, bilangan anak, sebab-sebab menceburi bidang perniagaan, pekerjaan terakhir dan sebab-sebab menjadi ibu tunggal.

Bahagian B :

Bahagian ini pula mengandungi soalan-soalan tentang maklumat perusahaan dan perniagaan. Sebanyak 13 item soalan dikemukakan yang bertujuan untuk mengenal pasti maklumat-maklumat tentang perusahaan dan perniagaan yang dijalankan oleh responden. Soalan-soalan yang dikemukakan adalah berkaitan jenis perniagaan, bilangan pekerja dan jumlah modal yang digunakan ketika memulakan perniagaan.

Bahagian C :

Bahagian ini mengandungi soalan-soalan yang bertujuan mengenal pasti faktor-faktor yang mendorong penglibatan ibu tunggal dalam bidang perniagaan. Faktor-faktor tersebut dilihat daripada tiga elemen utama iaitu elemen persekitaran (enam soalan), elemen individu (sembilan soalan) dan elemen motivasi (enam soalan).

Bahagian D :

Bahagian ini mengandungi soalan-soalan yang bertujuan mengenal pasti faktor-faktor yang membantu kejayaan ibu tunggal dalam bidang perniagaan. Faktor-faktor ini dilihat daripada empat elemen utama iaitu elemen pengetahuan, elemen strategi perniagaan, elemen persekitaran dan elemen sikap. Setiap elemen terdiri daripada lima item soalan yang melibatkan kenyataan positif dan kenyataan negatif.

Hasil Kajian

Hasil kajian meliputi perbincangan analisis maklumat demografi responden, analisis persepsi responden terhadap tahap penglibatan ibu tunggal dalam bidang keusahawanan, analisis persepsi responden terhadap tahap kejayaan ibu tunggal dalam bidang keusahawanan dan hubungan antara faktor penglibatan dengan kejayaan ibu tunggal dalam bidang keusahawanan.

Profil responden

Secara ringkas profil responden yang terlibat dalam kajian ini adalah seperti berikut:

Jadual 2: Analisis Maklumat Demografi Responden

Demografi		Kekerapan	Peratus
Umur	21 hingga 30 tahun	3	4.0
	31 hingga 40 tahun	13	17.3
	41 hingga 50 tahun	29	38.7
	51 tahun dan ke atas	30	40.0
Tahap Pendidikan	Tidak bersekolah	7	9.3
	Sekolah rendah	23	30.7
	Sekolah menengah	42	56.0
	Universiti	3	4.0
Latar Belakang Keluarga	Ahli keluarga adalah peniaga	4	5.3
	Sebilangan ahli keluarga adalah peniaga	34	45.3
	Ahli keluarga bukan peniaga	37	49.3
Bilangan Anak	Tiada	1	1.3
	1-5 orang	55	73.3
	6-10 orang	18	24.0
	11 orang	1	1.3
Sebab menceburkan diri dalam bidang perniagaan	Sebagai punca pendapatan	41	54.7
	Sokongan daripada pihak kerajaan	1	1.3
	Sokongan keluarga	2	2.7
	Minat	16	21.3
	Sebagai kerja sampingan	12	16.0
Kurang berpuashati dengan pekerjaan dahulu	3	4.0	
Perniagaan terakhir sebelum berniaga	Tiada pekerjaan/surirumah	46	61.3
	Kakitangan kerajaan	11	14.7
	Bekerja dengan sektor swasta	15	20.0
	Lain-lain	3	4.0
Penyertaan dalam kursus keusahawanan	Pernah	31	41.3
	Tidak pernah	44	58.7
Sebab menjadi ibu tunggal	Kematian suami	46	61.3
	Berceraai	29	38.7

Maklumat Perniagaan dan Perusahaan

Kajian ini juga telah memperolehi data dan maklumat mengenai perniagaan dan perusahaan yang diceburi oleh responden.

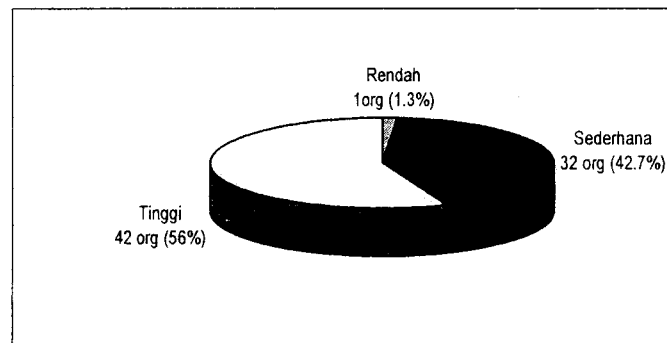
Jadual 3: Analisis Maklumat Perniagaan dan Perusahaan Responden

Perkara		Kekerapan	Peratus
Organisasi perniagaan	Perseorangan	65	86.7
	Perkongasian	5	6.7
	Syarikat sendirian berhad	5	6.7
Jenis perniagaan	Makanan & minuman	33	44.0
	Kedai runcit	7	9.3
	Kain	13	17.3
	Hasil pertanian	3	4.0
	Perhiasan dan bunga	2	2.7
	Jualan langsung	4	5.3
	Lain-lain	13	17.3
Tempoh menjalankan perniagaan	1 tahun ke bawah	6	8.0
	1-5 tahun	20	26.7
	6-10 tahun	18	24.0
	10-15 tahun	8	10.7
	15 tahun ke atas	23	30.7
Umur semasa memulakan perniagaan	20 tahun dan ke bawah	2	2.7
	21-30 tahun	19	25.3
	31-40 tahun	32	42.7
	41-50 tahun	17	22.7
	51 tahun dan ke atas	5	6.7
Pengalaman dalam perusahaan	Mempunyai pengalaman	21	28.0
	Tiada pengalaman	54	72.0
Bilangan pekerja	Tiada pekerja	18	24.0
	1-2 orang	37	49.3
	3-4 orang	13	17.3
	5-6 orang	2	2.7
	7-8 orang	3	4.0
	9 orang dan ke atas	2	2.7
	Modal ketika mula berniaga	RM1,000 dan ke bawah	34
RM1,001 – RM5,000		27	36.0
RM5,001 – RM10,000		7	9.3
RM10,001 – RM50,000		6	8.0
RM50,001 dan ke atas		1	1.3
Sumber modal	Simpanan sendiri	60	80.0
	Pinjaman daripada keluarga	7	9.3
	Pinjaman daripada rakan-rakan	1	1.3
	Harta warisan	2	2.7
	Pinjaman daripada institusi	5	6.7
Pendapatan bersih sebulan	RM2,001 dan ke atas	7	9.3
	RM1,501 – RM 2,000	7	9.3
	RM1,001 – RM1,500	16	21.3
	RM501 – RM1,000	20	26.7
	RM500 dan ke bawah	25	33.3
Khidmat Nasihat/Bimbingan	Tidak menerima apa-apa nasihat	51	68.0
	Ibu bapa/keluarga	8	11.0
	Kementerian Pembangunan Usahawan	1	1.0
	MARA	3	3.4
	Lain-lain	12	16.0

Purata masa berniaga sehari	5 jam ke bawah	15	20.0
	6-10 jam	45	60.0
	11-15 jam	13	17.3
	15 jam dan ke atas	2	2.7

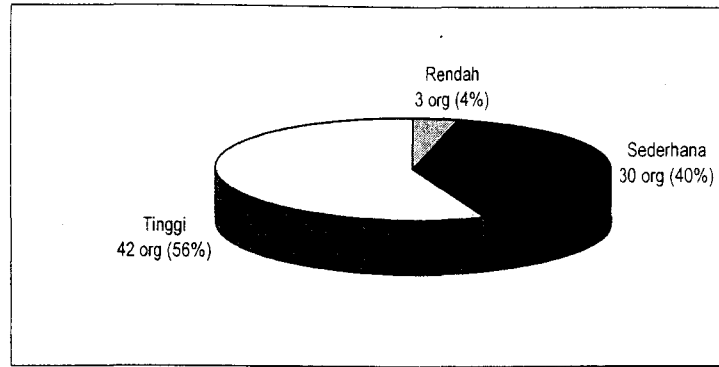
Analisis Faktor-Faktor Penglibatan Ibu Tunggal Dalam Bidang Perniagaan

Seseorang usahawan pasti mempunyai misi dan visi yang tersendiri. Menjadi usahawan yang berjaya bukanlah satu perkara yang mudah kerana ia menuntut kesabaran yang tinggi, ketabahan hati, semangat yang kental dan pengorbanan yang cukup besar dari pelbagai segi. Walau bagaimanapun, ia bukanlah satu yang mustahil jika disusuli dengan usaha yang berterusan dan sikap tidak berputus asa. Hasil analisis persepsi responden terhadap tahap penglibatan mereka dalam bidang keusahawanan dilihat berdasarkan elemen persekitaran, individu dan motivasi.

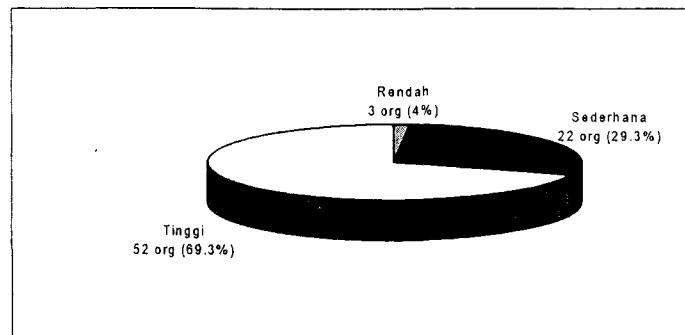
Rajah 1: Persepsi Responden Terhadap Tahap Penglibatan Ibu Tunggal Dalam Bidang Perniagaan Secara Keseluruhan

Rajah 1 menunjukkan persepsi responden terhadap tahap penglibatan ibu tunggal dalam bidang perniagaan secara keseluruhan. Dapatan menunjukkan kebanyakan responden merasakan bahawa tahap penglibatan ibu tunggal dalam bidang perniagaan adalah pada tahap tinggi iaitu seramai 42 orang (56%). Seramai 32 orang (42.7%) responden merasakan pada tahap sederhana dan hanya satu orang (1.3%) yang berpendapat tahap penglibatan ibu tunggal dalam bidang perniagaan berada pada tahap rendah. Kajian ini menunjukkan bahawa tahap penglibatan ibu tunggal dalam bidang perniagaan berada pada tahap tinggi.

Rajah 2: Persepsi Responden Terhadap Tahap Penglibatan Ibu Tunggal Dalam Bidang Perniagaan Berdasarkan Faktor Persekitaran

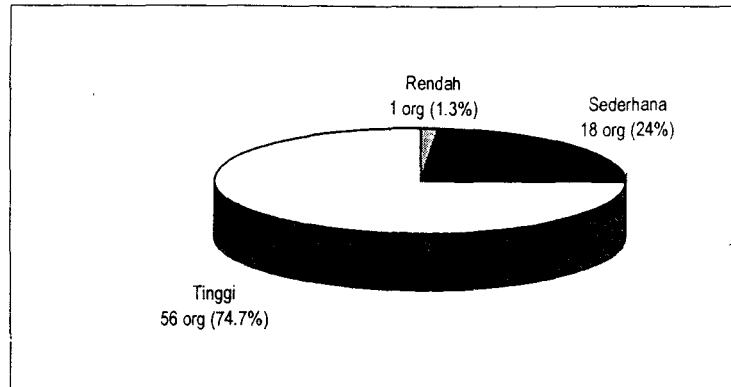
Rajah 2 menunjukkan persepsi responden terhadap penglibatan ibu tunggal dalam bidang perniagaan dari elemen persekitaran. Hasil kajian menunjukkan seramai 42 orang (56%) ibu tunggal berpendapat bahawa tahap penglibatan ibu tunggal dalam bidang perniagaan dari segi elemen persekitaran berada pada tahap tinggi. Ini diikuti dengan 30 orang (40%) mengatakan pada tahap sederhana manakala hanya 3 orang (4.0%) yang mengatakan pada tahap yang rendah. Hasil kajian menunjukkan bahawa elemen persekitaran merupakan antara faktor yang mendorong penglibatan ibu tunggal dalam bidang perniagaan. Elemen persekitaran ini boleh terdiri daripada pelbagai aspek seperti galakan dan sokongan keluarga, kemahiran berniaga dan aspek-aspek sekeliling yang lain. Keadaan persekitaran yang positif akan meningkatkan lagi penglibatan ibu tunggal dalam perniagaan dan sekaligus menyumbang kepada kejayaan mereka dalam dunia perniagaan.

Rajah 3: Persepsi Responden Terhadap Tahap Penglibatan Ibu Tunggal Dalam Bidang Perniagaan Berdasarkan Faktor Individu

Rajah 3 menunjukkan persepsi responden terhadap tahap penglibatan ibu tunggal dalam bidang perniagaan berdasarkan elemen individu. Dapatan menunjukkan majoriti daripada responden berpendapat bahawa tahap penglibatan ibu tunggal dari segi elemen ini adalah pada tahap yang tinggi iaitu seramai 52 orang (69.3%). Ini diikuti dengan 22 orang (29.3%) menyatakan pada tahap sederhana manakala hanya 1 orang (1.3%) mengatakan pada tahap

rendah. Ini menunjukkan bahawa elemen individu merupakan antara faktor yang mendorong kepada penglibatan ibu tunggal dalam bidang perniagaan.

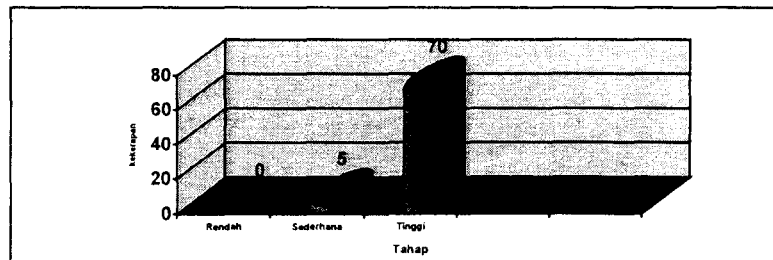

Rajah 4: Persepsi Responden Terhadap Tahap Penglibatan Ibu Tunggal Dalam Bidang Perniagaan Berdasarkan Faktor Motivasi

Rajah 4 menunjukkan majoriti daripada responden iaitu 56 orang (74.7%) merasakan tahap penglibatan ibu tunggal dalam bidang perniagaan dari segi elemen motivasi berada pada tahap tinggi. Ini diikuti dengan 18 orang (24%) pada tahap sederhana manakala hanya seorang (1.3%) berpendapat tahap penglibatan ibu tunggal dalam bidang perniagaan berdasarkan elemen ini adalah pada tahap rendah. Dapatan menunjukkan faktor motivasi juga merupakan antara elemen yang mendorong penglibatan ibu tunggal dalam bidang perniagaan. Semangat dan motivasi yang tinggi serta keinginan yang bersungguh-sungguh dalam menjalankan perniagaan dapat menjadikan seseorang ibu tunggal itu bergelar usahawan wanita yang berjaya dan cemerlang.

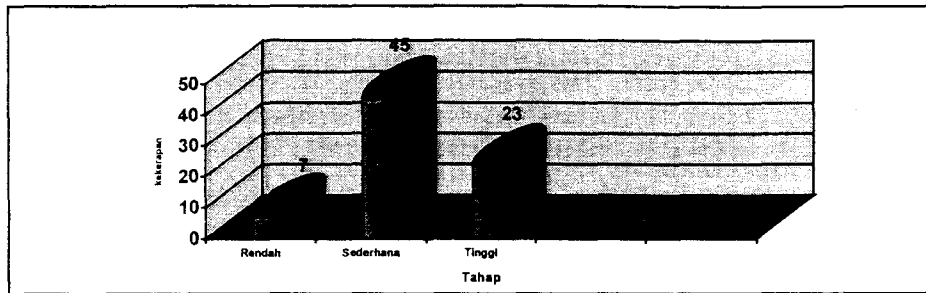
Analisis Faktor-faktor Kejayaan Ibu Tunggal Dalam Bidang Perniagaan

Bahagian ini akan membincangkan tentang faktor-faktor kejayaan ibu tunggal dalam bidang perniagaan. Faktor-faktor yang mempengaruhi kejayaan ibu tunggal dalam perniagaan dilihat melalui beberapa elemen utama iaitu elemen pengetahuan, strategi perniagaan, persekitaran dan sikap.

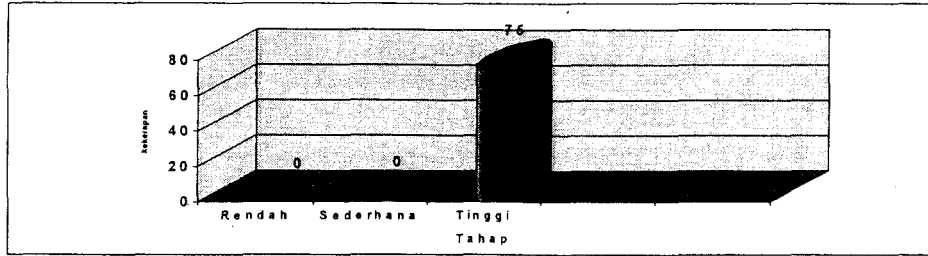
Rajah 5: Persepsi Responden Terhadap Tahap Kejayaan Ibu Tunggal Dalam Bidang Perniagaan Secara Keseluruhan

Rajah 5 menunjukkan persepsi responden terhadap tahap kejayaan ibu tunggal dalam bidang perniagaan secara keseluruhan. Majoriti responden merasakan bahawa tahap kejayaan ibu tunggal dalam bidang perniagaan berada pada tahap tinggi (70 orang atau 93.3%) dan selebihnya, iaitu 5 orang (6.7%) merasakan ia berada pada tahap sederhana. Oleh itu dapat disimpulkan persepsi responden terhadap tahap kejayaan ibu tunggal dalam bidang perniagaan berada pada tahap yang memuaskan.

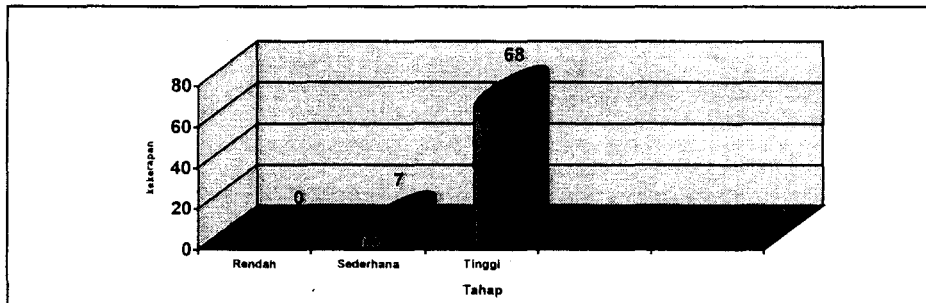
Rajah 6: Persepsi Responden Terhadap Tahap Kejayaan Ibu Tunggal Dari Faktor Pengetahuan

Rajah 6 menunjukkan persepsi responden terhadap tahap kejayaan ibu tunggal dalam bidang perniagaan daripada elemen pengetahuan. Dapatan kajian menunjukkan majoriti daripada responden merasakan tahap kejayaan ibu tunggal berdasarkan elemen pengetahuan berada pada tahap sederhana iaitu seramai 45 orang (60%). Ini diikuti dengan 23 orang (30.7%) yang mengatakan pada tahap tinggi manakala 7 orang (9.3%) merasakan ia berada pada tahap rendah. Hasil dapatan menunjukkan kebanyakan responden mengatakan elemen pengetahuan berada pada tahap yang sederhana sahaja walaupun ia menyumbang kepada faktor kejayaan ibu tunggal dalam bidang perniagaan. Walaupun majoriti responden berpendapat aspek pengetahuan tidak begitu penting dalam memastikan kejayaan ibu tunggal dalam perniagaan, tetapi masih ada yang sangat menitikberatkan pengetahuan dalam melaksanakan perniagaan dengan jayanya. Pengetahuan adalah aspek sangat penting dalam melakukan apa jua perkara kerana tanpa pengetahuan, sesuatu perkara tidak dapat dilaksanakan dengan berkesan walaupun mempunyai kemahiran dan perancangan yang strategik.

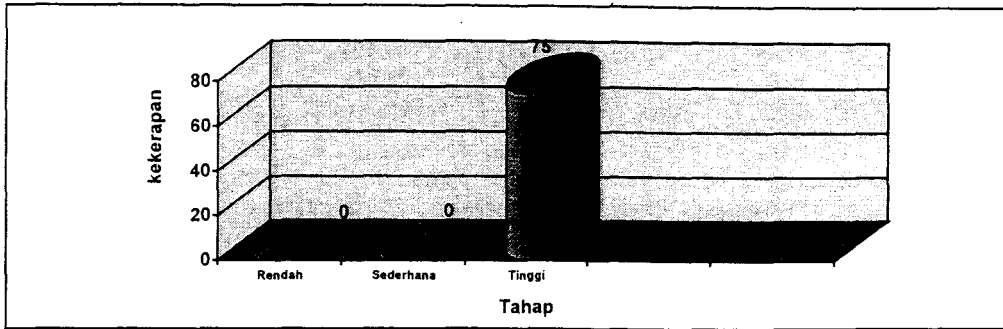
Rajah 7: Persepsi Responden Terhadap Tahap Kejayaan Ibu Tunggal Dari Faktor Strategi Perniagaan

Hasil kajian menunjukkan keseluruhan responden mengatakan tahap kejayaan ibu tunggal dalam bidang perniagaan berdasarkan elemen strategi perniagaan berada pada tahap yang tinggi (lihat Rajah 7). Dapatan kajian menunjukkan bahawa strategi perniagaan merupakan antara faktor yang membantu kejayaan ibu tunggal dalam bidang perniagaan. Dapatan kajian menunjukkan elemen strategi perniagaan merupakan faktor yang penting dalam membantu kejayaan ibu tunggal dalam bidang perniagaan. Dalam perniagaan apa jua pun, strategi yang rapi dan tertur perlu dilaksanakan bagi memastikan sesuatu perniagaan itu berjaya dan semakin berkembang. Perancangan strategi yang rapi dan teratur merupakan salah satu faktor yang menyumbang kepada pengendalian sesuatu perniagaan dalam pasaran.

Rajah 8: Persepsi Responden Terhadap Tahap Kejayaan Ibu Tunggal Dari Faktor Persekitaran

Rajah 8 menunjukkan persepsi responden terhadap kejayaan ibu tunggal dalam bidang perniagaan berdasarkan elemen persekitaran. Kajian mendapati majoriti responden mengatakan tahap kejayaan ibu tunggal dalam bidang perniagaan menurut elemen ini berada pada tahap tinggi iaitu seramai 68 orang (90.7) dan hanya 7 orang (9.3%) mengatakan pada tahap sederhana. Ini menunjukkan bahawa elemen persekitaran merupakan antara faktor yang membawa kepada kejayaan ibu tunggal dalam bidang perniagaan. Keadaan sekeliling amat mempengaruhi kejayaan dan kegagalan seseorang individu dalam melaksanakan sebarang perkara. Daripada kajian ini jelas menunjukkan persekitaran yang positif seperti bantuan daripada kerajaan, galakan keluarga dan orang perseorangan dan sebagainya memainkan peranan yang penting untuk memastikan kejayaan ibu tunggal dalam bidang keusahawanan.

Rajah 9: Persepsi Responden Terhadap Tahap Kejayaan Ibu Tunggal Dari Faktor Sikap

Rajah 9 menunjukkan persepsi responden terhadap kejayaan ibu tunggal berdasarkan elemen sikap. Hasil kajian menunjukkan kesemua responden iaitu 75 orang (100%) mengatakan kejayaan ibu tunggal dalam perniagaan berdasarkan elemen sikap adalah pada tahap tinggi. Ini menunjukkan bahawa majoriti responden bersetuju bahawa elemen sikap merupakan antara faktor penting yang membantu kepada kejayaan ibu tunggal dalam bidang perniagaan. Memang tidak dapat dinafikan bahawa faktor sikap individu merupakan faktor penting yang boleh membawa kepada kejayaan atau kegagalan seseorang individu. Individu haruslah mengamalkan sikap positif, sentiasa memandang jauh ke hadapan, bijak mengambil peluang yang ada dan berfikir terbuka untuk memastikan kejayaan yang berterusan dalam perniagaan mereka.

Jadual 4: Hubungan Korelasi Di antara Elemen Persekitaran, Elemen Individu Dan Elemen Motivasi Dengan Kejayaan Ibu Tunggal Dalam Perniagaan

Item	Kejayaan
Elemen Persekitaran	0.377 p = 0.01
Elemen Individu	0.489 p = 0.01
Elemen Motivasi	0.623 p = 0.01

p signifikan pada aras 0.01

Jadual 4 menunjukkan analisis hubungan korelasi di antara elemen persekitaran, elemen individu dan elemen motivasi dengan kejayaan ibu tunggal dalam bidang perniagaan. Hasil analisis menunjukkan ketiga-tiga elemen tersebut mempunyai hubungan yang signifikan dengan kejayaan ibu tunggal. Nilai korelasi 0.377 yang diperolehi bagi hubungan di antara elemen persekitaran dengan kejayaan menunjukkan hubungan korelasi yang rendah dengan aras signifikan 0.01 manakala nilai hubungan korelasi yang wujud di antara elemen individu dan elemen motivasi dengan kejayaan ibu tunggal adalah 0.489 dan 0.623. Ini menunjukkan

hubungan yang wujud di antara kedua-dua pemboleh ubah adalah sederhana pada aras signifikan 0.01.

Daripada analisis korelasi ini, dapat disimpulkan bahawa terdapatnya hubungan di antara elemen persekitaran, elemen individu dan elemen motivasi dengan kejayaan ibu tunggal dalam bidang perniagaan.

Perbincangan dan Rumusan

Profil Perniagaan Ibu Tunggal di Negeri Johor

Berdasarkan kajian yang telah dijalankan, didapati majoriti responden menjalankan perniagaan secara perseorangan dan terlibat dalam perniagaan makanan dan minuman dan diikuti dengan perniagaan yang lain seperti menjual kain dan pakaian, kedai runcit, jualan langsung, hasil pertanian dan bidang-bidang lain. Ini pada dasarnya memandangkan golongan ibu tunggal ini menceburkan diri dalam bidang perniagaan adalah berdasarkan kepada pengetahuan dan kemahiran asas yang dimiliki oleh mereka dalam menguruskan keluarga seperti bidang masakan.

Majoriti responden mempunyai pengalaman selama 10 tahun dan ke atas dalam bidang perniagaan yang diceburi. Kebanyakan ibu tunggal menceburi bidang perniagaan yang berkaitan dengan pengalaman dan kemahiran yang dimiliki oleh mereka. Walau bagaimanapun terdapat ibu tunggal yang berani menceburkan diri dalam bidang perniagaan walaupun mereka tidak mempunyai sebarang pengalaman dalam bidang tersebut.

Majoriti responden mempunyai bilangan pekerja yang sedikit (1-2 orang) dan kebanyakan responden mengatakan bahawa modal permulaan mereka adalah di antara RM1,000 dan ke bawah dan ianya diperolehi melalui hasil wang simpanan mereka sendiri. Ini menunjukkan bahawa kebanyakan ibu tunggal memulakan perniagaan secara kecil-kecilan dan bergantung kepada wang yang dimiliki oleh mereka untuk dijadikan modal permulaan. Modal yang sedikit semasa memulakan perniagaan ini mengukuhkan lagi kenyataan bahawa sebahagian besar daripada ibu tunggal melibatkan diri dalam bidang perniagaan disebabkan oleh faktor desakan hidup dan tanggungjawab untuk menyara anak-anak.

Hasil kajian juga menunjukkan bahawa sebahagian besar daripada ibu tunggal memulakan perniagaan dengan menggunakan wang simpanan sendiri. Kajian menunjukkan hanya seorang responden sahaja yang memulakan perniagaan dengan membuat pinjaman daripada rakan mereka. Ini menunjukkan bahawa kebanyakan daripada ibu tunggal memulakan perniagaan dengan menggunakan modal sendiri walaupun wang simpanan mereka tidak banyak untuk dijadikan modal. Ini memberikan gambaran bahawa kebanyakan daripada ibu tunggal merupakan individu yang boleh berdikari dan berusaha sendiri.

Hasil analisis menunjukkan sebahagian besar responden memperoleh pendapatan bersih sebulan di antara RM500 dan ke bawah serta mengendalikan sendiri akaun perniagaan mereka. Dapatan ini menunjukkan bahawa kebanyakan ibu tunggal menjalankan perniagaan secara kecil-kecilan sahaja dan pendapatan yang diperolehi hanya cukup untuk menampung kehidupan mereka.

Akhir sekali, majoriti ibu tunggal tidak pernah menerima sebarang nasihat atau pertolongan daripada pihak-pihak yang terlibat dan menyatakan bahawa purata masa yang digunakan untuk berniaga dalam sehari adalah di antara 6 hingga 10 jam.

Faktor-faktor Penglibatan Ibu Tunggal

Penglibatan ibu tunggal dalam bidang perniagaan biasanya dikaitkan dengan pelbagai faktor-faktor tertentu yang mendorong mereka menceburi bidang ini. Kajian ini melihat persepsi responden terhadap tahap penglibatan mereka dalam bidang perniagaan berdasarkan tiga faktor iaitu faktor persekitaran, faktor motivasi dan faktor individu. Hasil kajian menunjukkan bahawa kebanyakan responden menyatakan tahap penglibatan ibu tunggal dalam bidang perniagaan berada pada tahap tinggi. Kebanyakan responden berpendapat bahawa faktor persekitaran merupakan antara faktor yang mendorong penglibatan usahawan ibu tunggal menceburi bidang perniagaan. Faktor persekitaran yang dimaksudkan adalah merangkumi aspek galakan daripada keluarga dan kerajaan, mempunyai pendedahan dalam bidang perniagaan, mendapat dorongan daripada penglibatan orang lain dan berniaga akan menyebabkan mereka mempunyai lebih banyak masa untuk diri sendiri dan keluarga.

Analisis kajian juga menunjukkan faktor individu juga merupakan antara faktor utama yang mendorong penglibatan ibu tunggal dalam bidang perniagaan. Ini dapat dilihat apabila kebanyakan daripada responden menyatakan bahawa tahap penglibatan ibu tunggal menurut faktor individu berada pada tahap yang tinggi. Hasil kajian ini menunjukkan faktor individu memainkan peranan utama yang menyumbang kepada penglibatan mereka dalam bidang perniagaan. Selain itu modal yang mencukupi, pengalaman, pengetahuan dan kemahiran yang mencukupi, keinginan untuk mendapatkan wang yang lebih, simpanan yang lebih tinggi merupakan antara faktor-faktor yang menggalakkan penglibatan ibu tunggal dalam bidang perniagaan. Ini menunjukkan bahawa kebanyakan ibu tunggal yang menceburkan diri dalam bidang perniagaan mempunyai keyakinan diri yang tinggi bahawa bidang ini boleh menyumbang ke arah pencapaian kehidupan yang lebih baik sekiranya mereka mempunyai kekuatan dalaman dan luaran bagi menghadapi setiap cabaran dalam dunia perniagaan yang mencabar.

Di samping faktor persekitaran dan individu, faktor motivasi juga berperanan dalam mendorong seseorang ibu tunggal menceburi bidang perniagaan. Ini dapat dilihat apabila kebanyakan daripada responden menyatakan bahawa faktor motivasi yang mengandungi item-item seperti minat, keinginan hidup berdikari, keinginan untuk mencapai cita-cita, keinginan untuk menjadi bos dan tanggapan bahawa berniaga adalah sumber pendapatan yang terjamin adalah faktor-faktor yang mempengaruhi penglibatan mereka dalam bidang perniagaan. Ini menunjukkan bahawa faktor motivasi merupakan antara faktor yang boleh menggalakkan penglibatan ibu tunggal untuk menceburi bidang perniagaan. Tanpa motivasi diri yang tinggi tidak mungkin seseorang ibu tunggal berani untuk menceburi bidang perniagaan yang tidak pasti boleh menjamin kejayaan kepada mereka memandangkan sekiranya mereka tersilap langkah ianya boleh membawa padah dan risiko yang besar yang terpaksa ditanggung dalam kehidupan mereka. Menurut Zimmerer dan Sacrborough (1998), usahawan yang berjaya perlu memiliki kriteria tertentu untuk membolehkan mereka berjaya dalam bidang perniagaan.

Faktor-faktor Kejayaan Usahawan Ibu Tunggal

Hasil kajian menunjukkan majoriti responden menyatakan tahap kejayaan ibu tunggal dalam bidang perniagaan berada pada tahap tinggi iaitu sebanyak 93.3 peratus. Dapatan ini memperlihatkan bahawa kebanyakan daripada responden merasakan bahawa ibu tunggal yang menceburkan diri dalam bidang perniagaan akan berjaya dalam perniagaan mereka. Majoriti responden bersetuju bahawa keempat-empat elemen iaitu elemen pengetahuan, strategi perniagaan, persekitaran dan sikap tersebut merupakan antara faktor yang menyumbang kepada kejayaan ibu tunggal dalam bidang perniagaan. Ini jelas dilihat apabila kebanyakan responden menyatakan tahap kejayaan ibu tunggal berdasarkan keempat-empat elemen ini berada pada tahap yang tinggi.

Kajian menunjukkan bahawa elemen persekitaran dan sikap merupakan antara faktor penting yang membawa kepada kejayaan ibu tunggal dalam bidang perniagaan apabila kesemua responden menyatakan elemen tersebut berada pada tahap yang tinggi. Bagi ibu-ibu tunggal, faktor ilmu pengetahuan yang tinggi bukan menjadi kayu ukur kepada kejayaan mereka dalam bidang perniagaan. Apa yang penting sikap, keinginan serta usaha yang bersungguh-sungguh yang menentukan jatuh bangunnya perniagaan mereka. Ini ditambah dengan faktor persekitaran yang boleh menyumbang kepada kekuatan semangat untuk berjaya dalam hidup walaupun terpaksa menempuh pelbagai dugaan, rintangan dan kesusahan hidup bersendirian sebagai ibu tunggal dan ketua keluarga. Dapatan kajian ini disokong oleh kajian oleh Salmah (2003) yang menyatakan faktor sikap merupakan elemen yang paling penting dalam mempengaruhi usahawan bumiputera mengembangkan perniagaan mereka.

Kesimpulan

Sebagai rumusannya, satu pendekatan yang lebih komprehensif perlu dirangka bagi membantu dan memantau aktiviti keusahawanan di kalangan ibu tunggal. Pada masa kini terdapat sebahagian ibu tunggal yang menceburkan diri dalam bidang perniagaan. Walau bagaimanapun ia hanya terbatas kepada perniagaan secara kecil-kecilan. Kebanyakan daripada mereka menceburi bidang perniagaan semata-mata kerana ingin mendapatkan pendapatan untuk menyara kehidupan atau pun sebagai pendapatan sampingan bagi meningkatkan taraf hidup mereka selepas kematian atau berpisah dengan suami.

Golongan ibu tunggal di negeri Johor seolah-olah tidak mengetahui tentang kemudahan yang boleh mereka perolehi untuk memulakan perniagaan dan mengembangkan perniagaan. Mereka juga mungkin tidak mengetahui saluran yang betul untuk membolehkan mereka mendapatkan pinjaman sama ada untuk memulakan perniagaan ataupun untuk mengembangkan perniagaan. Hakikatnya, mereka ini perlu dibantu bagi membolehkan mereka tidak tertinggal dan tersisih oleh arus pembangunan ekonomi yang bersifat global pada masa kini.

Rujukan:

- Ab. Aziz Yusof (2000). "Usahawan Dan Pengukuhan Jaringan Rakan Niaga". Sintok: Penerbit Universiti Utara Malaysia.
- Abdul Nasir b. Daud (1999). "Faktor-faktor Kemampuan Usahawan Kecil Bumiputera Dalam Mengembangkan Perniagaannya Di Pekan Pagoh. Satu Tinjauan." Universiti Teknologi Malaysia: Projek Sarjana Muda.
- Asmungi Mohd Sidek (1995). "Punca Terjadi : Ibu Tunggal dan Cara-cara Mengatasi." Kertas Kerja yang Dibentangkan Dalam Seminar Ibu Tunggal Kebangsaan 1995.
- Barjoyai Bardai (2000). "Keusahawanan dan Perniagaan", Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Carter, S. (2000). "Improving The Numbers And Performance Of Women-owned Businesses: Some Implications For Training And Advisory Services." *Education And Training Review*. 42. 326-334.
- Corman, J. dan Lussier, R. N. (2001). "Entrepreneurial New Ventures." Australia : Dame & Thomson Learning.
- Ermi Shah b. Ramli, Mohd Nizar b. Sawit, Puvaneswaran Suderam dan Sarojah Krishnan @ Kaliyanaraman (2001). "Keberkesanan Program Bantuan Pinjaman Yang Disediakan Oleh Bank Pembangunan dan Infrastruktur (M) Berhad Dalam Mengatasi Masalah Pengurusan Modal Kerja: Satu Tinjauan di Kalangan Pengusaha Industri Kecil dan Sederhana Bumiputera di Sekitar Johor Bahru." Universiti Teknologi Malaysia: Projek Sarjana Muda.
- Hasan b. Kasmuri (1997). "Satu Tinjauan Terhadap Kualiti Asas Keusahawanan di Kalangan Peniaga Pasar Malam di Bandar Pontian." Universiti Teknologi Malaysia: Projek Sarjana Muda.
- Hisrich, Robert, D., Ozturk dan Sevgi Ayse (1999). "Women Entrepreneurs In A Developing Economy." *Journal of Management Development*. 18. 114 .
- Humam Hj. Muhamed (1992). "Keusahawanan Di Malaysia : Asas Keusahawanan." Shah Alam: Pusat Pembangunan Usahawan (MEDEC), Institut Teknologi MARA.
- Kamar Ainiah Kamaruzzaman (1995). "Undang-undang dan Pelaksanaan di Dalam Mengatasi Masalah yang Dihadapi oleh Ibu Tunggal." Seminar Kebangsaan Ibu Tunggal.
- Kuehl, C. R dan Lambing, P. (2000). "Entrepreneurship." Edisi Ketiga. Upper Saddle River, New Jersey : Prentice-Hall.
- Lee, J. (1997). "The Motivation of Women Entrepreneurs In Singapore." *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*. 3. 93 – 110.

- Lounsbury, M. dan Glynn, M. A. (2001). "Cultural Entrepreneurship : Stories, Legitimacy, And The Acquisition Of Resource." *Journal Of Management*. 22. 545-564.
- McKay, R. (2001). "Women Entrepreneurs: Moving Beyond Family and Flexibility." *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*. 7. 148 – 165.
- Morisson, A. (2000). "Entrepreneurship : What Triggers It?." *International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research*. 6. 59.
- Noor Aishah Buang (2002). "Asas Keusahawanan." Shah Alam: Penerbit Fajar Bakti.
- Noorzila Jamaludin (1997). "Hak-hak Janda dalam Islam." *Majalah Al-Islam*. Ogos : 6-7.
- Nor Affizar Ibrahim (2002). "Persatuan Ibu Tunggal Galak Ahli Berdikari." *Berita Harian*. 4 April.
- Norsidah bt. Ahmad (1999). "Kajian Mengenai Faktor-faktor Yang Mempengaruhi Prestasi Perniagaan Usahawan-usahawan Wanita Melayu Di Lembah Kelang." Universiti Kebangsaan Malaysia : Projek Sarjana Muda.
- Oliver, C. (1997). "Sustainable Competitive Advantage: Combining Institutional and Resource-based Views." *Strategic Management Journal*. 18. 697 – 713.
- Orhan, M. dan Scott, D. (2001). "Why Women Enter Into Entrepreneurship: An Explanatory Model." *Women In Management Review*. 16. 232 – 247.
- Rohaty Mohd Majzud dan Muhammad Rais Abd. Karim (1999). "Ibu Tunggal Menelusuri Rintangan Hidup Dengan Keyakinan." Selangor : Pelanduk Publications.
- Rancangan Malaysia Ketujuh (RMK-7) (1996-2001), Jabatan Penerangan Malaysia.
- Rancangan Malaysia Kelapan (RMK-8) (2001-2005), Jabatan Penerangan Malaysia.
- Raziana bt. Salleh (1999). "Peranan MARA Dalam Membantu Menjayakan Usahawan Industri Kecil Bumiputera di Johor Bahru: Kajian Ke Atas Skim Pembiayaan Am." Universiti Teknologi Malaysia: Projek Sarjana Muda.
- Ringkasan Perangkaan Penting Mengikut Negeri, Malaysia 2000. Jabatan Perangkaan Malaysia, November 2001.
- Rohaizat Baharun (2000). "Kejayaan Para Usahawan Daripada Perspektif Penyelidikan." *Dewan Ekonomi*. Januari.
- Salmah bt. Hj. Yaacob (2003). "Faktor-faktor Yang Mempengaruhi Usahawan Bumiputera Mengembangkan Perniagaan di Bandar Seremban, Negeri Sembilan." Universiti Teknologi Malaysia. Projek Sarjana Muda.
- Siti Norbayah bt. Md. Saad (1997). "Kemampuan Usahawan Wanita Bumiputera Berniaga di Bandar Alor Setar." Universiti Teknologi Malaysia: Projek Sarjana Muda.

- Sufean Hussin dan Che Zainon Omar (2002). "Masalah Remaja Daripada Keluarga Ibu Tunggal." Kuala Lumpur : Karisma Publications Sdn. Bhd.
- Teal, E. J. dan Carrol, A. B. (1999). "Moral Reasoning Skills: Are Entrepreneurs Different?" *Journal of Business Ethics*. 19. 229 – 240.
- Tee Kee Pei (2000). "Kajian Penerokaan Terhadap Faktor Yang Mendorong Wanita Menceburi Dalam Bidang Keusahawanan." Universiti Teknologi Malaysia: Projek Sarjana.
- Usahawan Sukses (Mei–Jun 2000). "Usahawan Melayu Sanggup Hadapi Perubahan Struktur Ekonomi."
- Wan Halim Wan Othman (1995). "Fenomena Ibu Tunggal Dalam Masyarakat : Ciri-ciri dan Cara Mengatasi." Kertas Kerja yang Dibentangkan Di Seminar Ibu Tunggal Kebangsaan 1995.
- Daim Zainuddin. Menteri Kewangan Malaysia. Ucapan Belanjawan 2000. 29 Oktober 1999.
- Zaidatol Akmaliah Lope Pihie dan Habibah Elias (1997). "Keusahawanan dan Motivasi Diri." Serdang : Penerbit UPM.
- Zaidatun Tasir dan Mohd Salleh Abu (2003). "Analisis Data Berkomputer : SPSS 11.5 For Windows." Kuala Lumpur : Venton Publishing (M) Sdn. Bhd.
- Zimmerer, W. T dan Sacrborough, N.M. (1998). "Essential of Entrepreneurship and Small Business Management." New Jersey : Prentice Hall.
- Zuraini bt. Zakaria (2000). "Faktor-faktor Yang Mempengaruhi Kemampuan Usahawan Bumiputera di Kawasan Sungai Petani, Kedah Dalam Memajukan Perniagaan Mereka." Universiti Teknologi Malaysia. Projek Sarjana Muda.

Sumber Internet:

<http://tlkm2001.tripod.com/lpk/sem1tjk3.htm>

<http://www.quickmba.com/entre/definition/>

<http://www.kpwk.gov.my/mal/showstatistik.pl?action=display&id=1046010990>

<http://www.statistics.gov.my/Bahasa/mediademo.htm>

<http://www.smidec.gov.my/malay>

<http://www.yayasanwanita.org/isikandungan.html>

<http://www.miti.gov.my/ucapan141.htm>

<http://www.ypkdt.gov.my>